

Få syn på språket
– Ett kommentarmaterial om språk- och
kunskapsutveckling i alla skolformer,
verksamheter och ämnen

Skolverket

Få syn på språket

– Ett kommentarmaterial om
språk- och kunskapsutveckling i alla
skolformer, verksamheter och ämnen

Beställningsadress:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Tel: 08-598 191 90
Fax: 08-598 191 91
E-post: order.fritzes@nj.se
www.fritzes.se

ISBN: 978-91-38326-06-0
Form: Jupiter Reklam
Tryckt hos ett klimatneutralt företag
– Edita, Västerås 2012
Stockholm 2012

Innehåll

Inledning	4
Innehåll och läsanvisningar.....	4
Sammanfattning av del 1	4
Sammanfattning av del 2	5
Språkutveckling i läroplanerna	7
Språkutveckling i läroplanernas första del, Utbildningens värdegrund och uppdrag	8
Läroplanernas andra del – Mål och riktlinjer.....	9
Kurs- och ämnesplaner i de obligatoriska skolformerna och gymnasieskolan	11
Syftet med ämnen och kurser	12
Kursernas och ämnenas centrala innehåll.....	15
Kunskapskrav	20
Svenskämnenas roll i förhållande till andra ämnen.....	23
Språk och lärande.....	25
Språklig och kommunikativ kompetens	25
Språkutveckling och undervisning.....	25
Ord- och begreppsförråd.....	26
Att läsa och skriva i skolans olika verksamheter och ämnen	27
Att tala och samtala i skolans olika verksamheter och ämnen	29
Att föra resonemang i skolans olika verksamheter och ämnen	30

Inledning

Det här kommentarmaterialet förtydligar det språkliga perspektivet på all verksamhet inom skolväsendet som är framskrivet i styrdokumentet. Materialet är skolforms-övergripande från förskola till vuxenutbildning och vill därmed belysa att det språkliga perspektivet har stor betydelse i alla skolformer med sina olika verksamheter och skolämnen. Materialet riktar sig till dig som arbetar inom någon eller några av dessa skolformer, oberoende av ålder på dina elever och vilket eller vilka ämnen eller verksamheter du undervisar i. Materialet kan vara särskilt användbart för lärare som till exempel undervisar i något ämne eller någon verksamhet där språket inte är en helt självklar del av ämnesinnehållet. I de olika avsnitten finns exempel på hur språk och olika språkliga aspekter synliggörs i styrdokumentet för olika skolformer¹ och skolämnena. Tanken är att dessa exempel ska belysa språkets roll i alla skolformer och i olika ämnen och ämnesområden. Kommentarer som rör språkliga aspekter i till exempel grundskolans kursplan i biologi kan därmed också vara giltiga för lärare i övriga NO-ämnena men också för lärare i andra ämnen och skolformer.

INNEHÅLL OCH LÄSANVISNINGAR

Kommentarmaterialet består av två delar. Den första delen innehåller kommentarer till de olika styrdokumentet och dessa inleds med ett avsnitt om de olika läroplanerna. Därefter följer texten samma struktur som läroplanerna, det innebär att det först finns kommentarer kring läroplanernas första och andra del, och sedan kommer kommentarer till de obligatoriska skolformernas kursplaner och gymnasieskolans ämnesplaner. Även dessa kommentarer följer kurs- och ämnesplanernas struktur med syfte, centralt innehåll och kunskapskrav. Kommentarer till dessa delar gäller inte förskoleklass och fritidshem eftersom dessa verksamheter endast styrs av de två första delarna av de obligatoriska skolformernas läroplaner.

Kommentarmaterialets andra del har rubriken "Språk och lärande". Detta avsnitt ger en bakgrund till varför språkets roll har lyfts fram i de olika läroplanerna. Här beskrivs olika aspekter av vad ett språkutvecklande arbete kan innebära och vad lärare i alla skolformer och ämnen kan behöva tänka på i planeringen av undervisningen.

SAMMANFATTNING AV DEL 1

De olika skolformernas läroplaner är skrivna med utgångspunkt i det faktum att språket spelar en central roll i arbetet med att ge alla elever förutsättningar att utvecklas så långt det är möjligt. Språkets betydelse och roll för barnens och elevernas lärande lyfts på olika sätt fram i de olika skolformernas läroplaner. Oavsett var i utbildningssystemet en lärare arbetar så har hon eller han därmed alltid ett uppdrag att bidra till att ge

¹ Eftersom planerna för gymnasiesärskolan och vuxenutbildningen inte är klara tas inga exempel från dessa.

barnen eller eleverna förutsättningar för att utveckla sitt språk så långt det är möjligt. Det är viktigt eftersom goda språkkunskaper underlättar elevernas lärande, utveckling och deltagande i olika situationer och sammanhang genom hela livet. Det finns mycket lärare kan göra i sin undervisning för att fullgöra detta uppdrag:

- Uppmuntra barnen och eleverna att använda alla sina språk för att utveckla dessa och fördjupa sina kunskaper i ämnet.
- Anlägga språkliga perspektiv på undervisningen genom att medvetet arbeta med språk och innehåll parallellt i planering och genomförande av undervisningen.
- Analysera det utvalda innehållet och i förekommande fall också kunskapskraven för att få fatt i vilka språkliga aspekter av planering, genomförande, värdering och bedömning som barnen och eleverna behöver få undervisning i och om.
- Ge barnen och eleverna möjligheter i all undervisning att via diskussioner tillägna sig ett alltmer ämnesspecifikt språk och insikter i att man kan kommunicera på olika sätt i olika sammanhang.
- Diskutera med lärare i olika ämnen och verksamheter hur man kan utveckla undervisningen så att barnen och eleverna får möjligheter att inte bara lära sig ämnets eller verksamhetens innehåll utan också dess språk och att på olika sätt berätta om detta innehåll med andra.
- Ge barnen och eleverna mönster för hur ämnesspecifika samtal kan föras, vilka ord, begrepp och uttryck som är vanliga att använda i ämnesområdet och ge exempel på språkliga uttrycksformer som vanligtvis inte används inom ämnesområdet.
- Fundera över vilka språkliga utmaningar undervisningen innebär för barnen och eleverna och se till att stötta dem så att dessa utmaningar blir lagom stora.
- Förbereda barnen eller eleverna inför ett läs- eller skrivarbete genom att skapa förståelse för både innehåll och uppgift, och tydlig tala om varför eleverna ska läsa texten.
- Arbeta med till exempel förståelsen inför högläsning eller gemensamt skrivande även i verksamheter där barn eller elever kanske inte läser och skriver så mycket på egen hand.

SAMMANFATTNING AV DEL 2

Det är viktigt att alltid beakta de språkliga aspekterna av undervisningen oavsett vilken skolform, verksamhet eller ämne man undervisar i och hur långt barnen eller eleverna har kommit i sin språkutveckling. Att behärska språket innebär att i både tal och skrift kunna uttrycka och tolka ämnets begrepp, centrala tankegångar, känslor som ämnet väcker, fakta och åsikter (det vill säga att lyssna, tala, läsa och skriva på ett adekvat sätt inom ramen för verksamheten eller ämnet). Undervisningen ska ge eleverna möjligheter att gradvis behärska språket på detta sätt och det ställer krav på undervisningen:

- Språklig och kommunikativ kompetens utvecklas bäst i autentiska kommunikationssituationer. Barnen och eleverna behöver därför få många möjligheter att tala och skriva i situationer där det de säger och skriver har en mening utöver själva övningen, till exempel att informera om något eller att övertyga om en åsikt.
- Det stärker barnens och elevernas språkutveckling om lärare diskuterar och ringar in vilka specifika läs- och skrivkompetenser som behövs i respektive verksamhet och skolämne. Det är också viktigt att lärare diskuterar vilka förutsättningar för läsande, skrivande och för språkutveckling i stort som finns i olika verksamheter och ämnen.
- En undervisning som så långt det är möjligt kännetecknas av en levande dialog med inriktning på förståelse, där barnets eller elevens tolkningar och personliga erfarenheter ses som resurser, ger barnen och eleverna goda möjligheter att bli trygga i det ämnesspecifika språket.
- Lärare som ställer autentiska frågor utan i förväg definierade svar i stället för testfrågor bidrar sannolikt på ett positivt sätt till sina elevers språkutveckling. Om läraren dessutom bygger vidare på det barnet eller eleven säger och låter det bidra till den fortsatta dialogen stärker det elevens självbild så att hon eller han även i fortsättningen vågar uttrycka sig språkligt.
- Instruktioner som lärare ger inför olika typer av gruppsamtal bör vara relativt öppna, eftersom öppnare instruktioner oftare leder till en mer komplex och utvecklad interaktion. Samtalsgrupper med barn eller elever av skilda åsikter och erfarenheter kan fungera språkutvecklande eftersom sådana grupperingar gör att barnen eller eleverna då måste förtydliga sina tankar mer än om gruppen består av vänner som man redan känner väl.

Språkutveckling i läroplanerna

Utbildningen i alla skolformer i Sverige styrs av en läroplan. Det finns särskilda läroplaner för förskolan, grundskolan, grundsärskolan, sameskolan, specialskolan och gymnasieskolan. Under 2012 tas nya läroplaner för gymnasiesärskolan och vuxenutbildningen fram.

Läroplanerna har en likartad struktur och när man jämför deras innehåll blir det tydligt att hela utbildningsväsendet vilar på samma grund där en skolform ska utgöra basen för nästa. På så sätt ska utbildningen utgöra en sammanhängande röd tråd där elevernas förkunskaper och erfarenheter tas till vara och där nya kunskaper och förmågor utvecklas och byggs vidare på sådant eleverna lärt sig tidigare.

Förskolan	De obligatoriska skolformerna	Gymnasieskolan
Del 1: Förskolans värdegrund och uppdrag	Del 1: Skolans värdegrund och uppdrag Denna del gäller även för förskoleklass och fritidshem.	Del 1: Skolans värdegrund och uppgifter
Del 2: Mål och riktlinjer	Del 2: Övergripande mål och riktlinjer Denna del gäller även för förskoleklass och fritidshem.	Del 2: Övergripande mål och riktlinjer
	Del 3: Kursplaner Denna del gäller inte för förskoleklass och fritidshem.	Del 3: Examensmål för alla nationella program
		Del 4: Gymnasiegemensamma ämnen

Gemensamt för alla läroplaner är alltså att de första två delarna alltid berör utbildningens värdegrund och uppdrag samt mål och riktlinjer för verksamheten. Till gymnasieskolans läroplan hör ämnesplanerna för de gymnasiegemensamma ämnena och ämnesplaner för alla andra ämnen och kurser i gymnasieskolan. Gymnasiesärskolans ämnesplaner är under revidering och nämns därför inte särskilt i det här materialet, men resonemangen är ändå giltiga även för undervisningen i gymnasiesärskolan.

Vuxenutbildningen består av tre skolformer:

- *kommunal vuxenutbildning på grundläggande nivå och gymnasial nivå*
- *särskild utbildning för vuxna på grundläggande nivå och gymnasial nivå, samt*
- *utbildning i svenska för invandrare.*

Dessa skolformer kommer under 2012 att få en egen gemensam läroplan med nya kurs- och ämnesplaner. Den nya läroplanen för vuxenutbildningen kommer att följa samma struktur som övriga läroplaner och resonemangen här är därför giltiga även för vuxenutbildningen.

SPRÅKUTVECKLING I LÄROPLANERNAS FÖRSTA DEL, UTBILDNINGENS VÄRDEGRUND OCH UPPDRAG

Den första delen i alla läroplanerna² beskriver värdegrunden som den aktuella skolformens olika verksamheter ska vila på samt vilket uppdrag skolformen har. Jämför man skolformernas styrdokument ser man tydligt att alla delar av utbildningsväsendet ska vila på samma värden. De mål som respektive läroplan anger för utbildningen ligger mycket nära varandra, oavsett vilken skolform det gäller. Lärandet ska vara en process genom hela livet, i alla situationer och inte bara eller ens huvudsakligen i arrangerade inlärningsituationer.

Språkets betydelse och roll för barnens och elevernas lärande lyfts fram på olika sätt i de olika skolformernas läroplaner. Första delen i förskolans läroplan, "Förskolans värdegrund och uppdrag", tar till exempel upp förskolans uppdrag att utveckla barnens kommunikativa kompetens. Det poängteras att språk och lärande liksom språk och identitetsutveckling hör ihop och att förskolan ska stimulera barnens språkutveckling samt uppmuntra och ta till vara barnets nyfikenhet och intresse för skriftspråket.

I läroplanerna för de obligatoriska skolformerna grundskolan, grundsärskolan, sameskolan och specialskolan används inte uttrycket kommunikativ kompetens, men det språkliga uppdraget är ändå tydligt. Skolans uppgift är att stödja elevernas språkutveckling från den utgångspunkt där eleverna befinner sig när de börjar skolan. Skolan har ansvar för att stödja elevernas personliga utveckling och förbereda dem för vidare studier samt för att kunna fungera som medborgare i samhället. Att stödja en fortsatt positiv språkutveckling är en central del av detta uppdrag. I dessa läroplaners första del finns en skrivning som liknar den i förskolans läroplan:

"Språk, lärande och identitetsutveckling är nära förknippade. Genom rika möjligheter att samtala, läsa och skriva ska varje elev få utveckla sina möjligheter att kommunicera och därmed få tilltro till sin språkliga förmåga."

Denna första del gäller alltså hela verksamheten, det vill säga grundskola, grundsärskola, sameskola och specialskola, såväl som förskoleklass och fritidshem. Det innebär att alla verksamheter och alla skolans ämnen har som uppdrag att planera och genomföra undervisning som ger eleverna dessa möjligheter.

När eleverna avslutat sin obligatoriska skolgång ska undervisningen med andra ord ha gett dem så mycket stöd och stimulans att de har kommit långt i sin språk- och kunskapsutveckling. Detta är särskilt viktigt med att tanke på att eleverna i slutet av

² Eftersom läroplanen för vuxenutbildningen tre skolformer färdigställs under 2012 är denna inte medtagen i denna beskrivning. Tills den nya läroplanen för dessa skolformer är färdig gäller gymnasieskolans läroplan också här.

årskurs 9 (eller 10 i specialskolan) i många fall har fått större delen av eller till och med all undervisning som de kommer att få under sin barn- och ungdomsutbildning. Möjligheterna till att vidareutveckla dessa ämnens specifika språk med stöd av skolans undervisning är därmed slut. Exakt vilka ämnen detta gäller beror på vilket program eleven väljer att läsa i gymnasieskolan. Gymnasieskolan är en frivillig skolform. Även om majoriteten av eleverna går vidare till gymnasieskolan finns det några elever som inte gör det. Det är därför undervisningen i de obligatoriska skolformerna måste genomföras så att elevernas språk i slutet av skoltiden dessutom är så välutvecklat att de kan klara sig i livet som samhällsmedborgare utanför skolan.

Formuleringarna i den första delen av gymnasieskolans läroplan skiljer sig en del från dem i förskolans respektive de obligatoriska skolformernas läroplaner. Här trycker man inte längre på att språk, lärande och identitetsutveckling hänger samman. I stället betonar man vikten av att skolan bidrar till att utveckla elevernas förtrogenhet med Sveriges kultur och historia samt att det svenska språket ska befästas genom undervisningen i många av skolans ämnen. Innebörden i detta blir alltså i princip densamma som i övriga läroplaner, det vill säga att olika ämnen har ett gemensamt uppdrag att bidra till att eleverna utvecklar sitt svenska språk.

En annan sak som framhålls såväl i den första delen av de obligatoriska skolformernas läroplaner som i gymnasieskolans läroplan är att eleverna ska ges möjlighet att utveckla sitt kritiska tänkande och få lära sig att granska fakta och förhållanden samt inse konsekvenserna av olika alternativ. I gymnasieskolan är det formulerat så att eleverna ska få *träna sig att tänka kritiskt, att granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ. På så vis närmar sig eleverna ett vetenskapligt sätt att tänka och arbeta*. För att detta ska bli verklighet krävs en utvecklad förmåga att finna, tillägna sig och använda ny kunskap i alla skolämnen, något som knappast är möjligt om elevens språk är bristfälligt. För gymnasieelever som nyligen anlänt till Sverige från något annat land krävs då att undervisningen tar hänsyn till det faktum att dessa elever står inför en särskild utmaning att lära sig det svenska språket samtidigt som de ska lära sig innehållet i andra ämnen på detta språk.

En jämförelse mellan första delen i de olika skolformernas läroplaner visar alltså att oavsett var i utbildningssystemet en lärare arbetar så ska hon eller han bidra till att ge barnen eller eleverna förutsättningar för att utveckla sitt språk så långt det är möjligt.

LÄROPLANERNAS ANDRA DEL – MÅL OCH RIKTLINJER

De olika läroplanernas andra del innehåller de övergripande målen och riktlinjerna för de verksamheter som ingår i den aktuella skolformen. Målen anger inriktningen på skolformens arbete men inte hur långt barnen eller eleverna ska ha utvecklats vid något givet tillfälle. Riktlinjerna riktar sig till dem som arbetar i skolformens verksamheter och anger vad de har ansvar för att göra för att eleverna ska få möjlighet att utvecklas i riktning mot målen.

Alla skolformer har mål och riktlinjer som på olika sätt rör språk och språkutveckling. Ibland är målen tydligt språkinriktade som till exempel i specialskolans läroplan där ett mål är att *"Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången specialskola kan*

använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt". Ibland är målen mindre uttalat språkinriktade, till exempel i gymnasieskolans läroplan där ett mål är att varje elev ska kunna *använda sina kunskaper som redskap för att formulera, analysera och pröva antaganden och lösa problem, reflektera över sina erfarenheter och sitt eget sätt att lära*. Detta mål är knappast möjligt att uppfylla om undervisningen i de olika ämnena inte innefattar språkliga aspekter av olika slag.

Eftersom majoritetsspråket i Sverige är svenska gäller målen och riktlinjerna i första hand elevernas utveckling av det svenska språket. Men modern forskning visar att det är viktigt att barnen och eleverna får använda alla de språk de har tillgång till som en resurs i sitt lärande och sin utveckling. I undervisningen kan alltså barnen eller eleverna uppmuntras att använda även andra språk än svenska och på så sätt utveckla sin flerspråkighet. Elever som har samma modersmål kan till exempel få samtala om något ämnesinnehåll på sitt modersmål och på så sätt fördjupa sina kunskaper i ämnet. Läraren kan också uppmuntra eleverna att jämföra hur ord och begrepp används i olika språk. Ett sådant jämförande perspektiv gynnar barnens och elevernas förståelse för språket och undervisningens innehåll. Och uppmuntran från lärarna kan ge barn och elever insikter i att olika språk har olika uppbyggnad och struktur och att språkliga misstag är en naturlig del av språkutvecklingen.

Förskolans verksamhet ska enligt läroplanens andra del bland annat sträva efter att varje barn utvecklar förmågan att lyssna och tala och dessutom utvecklar ett intresse för skriftspråket. För att detta ska bli verklighet ansvarar förskolläraren för att arbetet i barngruppen genomförs så att barnen stimuleras och utmanas i sin språk- och kommunikationsutveckling. I förskolans läroplan finns också riktlinjer som anger hela arbetslagets ansvar. För utvecklingen av barnens språkliga förmågor är riktlinjerna till arbetslaget att de bland annat ska utmana barnens nyfikenhet och begynnande förståelse för språk. Arbetslaget ska dessutom ge barnen möjligheter att utveckla sin förmåga att kommunicera.

I den andra delen av de obligatoriska skolformernas läroplaner finns övergripande mål och riktlinjer. Dessa gäller i tillämpliga delar även för förskoleklassen och fritidshemmet. Det är särskilt den andra delens andra avsnitt *Kunskaper* som berör vilka mål och riktlinjer som gäller för elevernas språkutveckling. Inledningen slår fast att det är skolans ansvar att eleverna inhämtar och utvecklar sådana kunskaper som är nödvändiga för varje individ och samhällsmedlem och som ger en grund för fortsatt utbildning. Att behärska språk i allmänhet och det svenska språket i synnerhet har en avgörande betydelse oavsett om eleverna sedan går vidare ut i arbetslivet eller till fortsatta studier. För att poängtera detta och framhålla språkets centrala roll i utbildningen är det första målet för de obligatoriska skolformerna att skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången skola ska kunna använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt. Specialskolan ska också ansvara för att varje döv eller hörselskadad elev utvecklar sin förmåga att använda sig av teckenspråk på ett rikt och nyanserat sätt, och sameskolan har som mål att varje elev ska kunna tala, läsa och skriva samiska samt vara funktionellt tvåspråkig.

Det är alltså tydligt att skolan, förskoleklassen och fritidshemmet har ett gemensamt uppdrag i att stödja elevernas språkutveckling. Grundtanken är att en gynnsam språk-

utveckling gagnar elevernas lärande, utveckling och deltagande i olika situationer och sammanhang. Detta uppdrag är inte knutet till några särskilda ämnen eller verksamheter utan är en viktig uppgift för alla som arbetar i skolan. Konsekvensen av detta blir att alla lärare i planeringen och genomförandet av undervisningen ska medverka till att eleverna får möjlighet att utveckla sitt språk i alla skolans ämnen och verksamheter.

I andra delen av gymnasieskolans läroplan finns övergripande mål och riktlinjer som anger att skolan ansvarar för att varje elev som läst ett yrkesprogram uppnår kraven för en yrkesexamen och därmed är väl förberedd för yrkeslivet. Skolan ansvarar på samma sätt för att en elev som läst ett högskoleförberedande program uppnår kraven för en högskoleförberedande examen och därmed är väl förberedd för studier på högskola och universitet. Slutligen ansvarar skolan också för att elever som avslutat ett introduktionsprogram har en plan för fortsatt utbildning och tillräckliga kunskaper för att klara den eller etablera sig på arbetsmarknaden. I examensmålen för samtliga nationella program på gymnasieskolan framgår dessutom att undervisningen ska ge eleverna möjligheter att utveckla ett språk som krävs för det aktuella yrket eller för högskolestudier. Om detta ska kunna bli verklighet behöver undervisningen medvetet arbeta med att stödja alla elevers språkliga utveckling. Den andra delen av gymnasieskolans läroplan säger också att skolan ansvarar för att varje elev kan använda sina kunskaper som redskap för att formulera, analysera och pröva antaganden och lösa problem, reflektera över sina egna erfarenheter och sitt eget sätt att lära samt kritiskt granska och värdera påståenden och förhållanden. Dessutom ska varje elev kunna söka sig till saklitteratur, skönlitteratur och övrigt kulturutbud som en källa till kunskap, självinsikt och glädje. Allt detta ställer krav på elevens språkliga förmåga och gör att det blir nödvändigt för alla lärare i alla ämnen att ha ett språkligt perspektiv på sin ämnesundervisning.

KURS- OCH ÄMNESPLANER I DE OBLIGATORISKA SKOLFORMERNA³ OCH GYMNASIESKOLAN⁴

Det är genom språket vi kommunicerar med andra, utvecklar ny kunskap och visar vad vi har lärt oss såväl som vad vi inte har förstått och kanske behöver stöd för att komma vidare med. Med vilken kvalitet våra språkliga förmågor utvecklats avgör hur väl vi kan anpassa oss till olika situationer och möta olika krav. På så sätt kan vårt språk påverka våra vägval och hur väl vi lyckas i utbildning, arbetsliv och samhällsliv.

För att elever i skolan ska utveckla kunskaper inom ett ämne behövs faktakunskaper men det räcker inte med det. Kunskaper i och om det språk som är specifikt för detta ämne är en förutsättning för att eleven ska kunna tillägna sig ämnesinnehållet, och det är viktigt att eleven förstår ämnets och ämnesspråkets syfte och sammanhang. Sådana kunskaper utvecklas bäst inom ramen för undervisningen i respektive ämne. Det här avsnittet beskriver och diskuterar språkliga aspekter i olika ämnen utifrån kurs- och

3 För de obligatoriska skolformerna används i det här materialet inga exempel från sameskolan eftersom sameskolan läser efter samma kursplaner som grundskolan.

4 Gymnasiesärskolans ämnesplaner nämns inte här eftersom de är under revidering, men resonemangen är giltiga även för denna skolform.

ämnesplanernas struktur med syfte, centralt innehåll och kunskapskrav. Oavsett ämne är tanken att de olika exemplen ska visa hur kursplanerna är konstruerade och kan användas i det vardagliga arbetet samt hur lärare kan tänka för att anlägga ett språkligt perspektiv på ämnesundervisningen. Exempelen passar därför flera av skolans ämnen.

Syftet med ämnen och kurser

Alla kurs- och ämnesplaner inleds med ett syfte som beskriver vad undervisningen i ämnet ska ge eleven möjligheter att utveckla för kunskaper och förmågor och varför detta är viktigt. Det är här ämnet specificeras, och det blir tydligt vad det enskilda ämnet ska bidra med för att skolans övergripande mål ska kunna nås. Syftestexterna avslutas med ett antal ämnesspecifika mål som är formulerade som förmågor och sammanfattar syftestextens bedömningsbara delar. Det är utifrån dessa mål som kunskapskraven i slutet av kurs- och ämnesplanerna är formulerade.

I nästan alla kurs- och ämnesplaner finns olika ämnesspråkliga aspekter angivna, eftersom dessa är viktiga för att eleven ska kunna tillägna sig och på olika sätt använda sig av ämnets innehåll. Dessa ämnesspråkliga aspekter anger det specifika ämnets ansvar för elevens utveckling mot målen i läroplanernas andra del. Ibland är den språkliga kopplingen tydlig, som i till exempel samhällskunskap i grundskolan där syftestexten anger att eleverna ska stimuleras att engagera sig och delta i ett öppet meningsutbyte om samhällsfrågor. För att kunna delta i sådana meningsutbyten behöver eleverna tillgång till ett ämnesspråk som är relevant för dessa frågor. Läraren som undervisar i samhällskunskap måste alltså planera undervisningen så att det finns tillfälle att diskutera olika samhällsfrågor. Vilka samhällsfrågor det kan röra sig om finns översiktligt angivet i kursplanens centrala innehåll men läraren och eleverna avgör hur diskussionerna ska genomföras och vad de ska handla om.

I andra ämnen kan det finnas syften som inte är lika tydligt språkliga men som inte går att uppfylla utan att det på något sätt innehåller språklig handling och ämnesspråklig förmåga. I grundsärskolans kursplan för idrott och hälsa står till exempel att undervisningen ska ge eleverna möjlighet att utveckla kunskaper i att planera, genomföra och värdera olika rörelseaktiviteter. Det första man tänker på när man läser denna del av ämnets syfte är kanske inte att det delvis handlar om att ge eleverna möjlighet att utveckla sitt språk. Men vid närmare eftertanke blir det svårt att föreställa sig en undervisningssituation som strävar mot att uppfylla denna del av ämnets syfte som inte samtidigt utmanar elevernas språkliga förmåga. I planeringen kan läraren därför inte bara fundera över hur hon eller han ska genomföra undervisningen och vilket innehåll som i detalj ska behandlas utan läraren behöver också analysera det utvalda innehållet för att få fatt i vilka språkliga aspekter av planeringen, genomförandet och värderingen som eleverna behöver få undervisning i och om. På så sätt kan undervisningen uppfylla syftet och därigenom ge eleverna de redskap de behöver för att inte bara planera en rörelseaktivitet utan också med ett ämnesspecifikt språk beskriva sin planering och hur rörelseaktiviteten ska genomföras. Undervisningen om språket kring idrott och hälsa som eleven behöver för att genomföra sin uppgift går alltså inte att överlåta till läraren i något annat ämne.

Ämnenas långsiktiga mål

Syftestexten i alla kurs- och ämnesplaner avslutas med ett antal mål. Dessa sammanfattar ämnets syfte och definierar de ämnesspecifika förmågor som undervisningen ska ge eleven förutsättningar att utveckla. I många kurs- och ämnesplaner finns mål som berör olika aspekter av ämnet språk. I grundskolans kursplan för ämnet biologi finns till exempel följande mål:

Genom undervisningen i ämnet biologi ska eleverna sammanfattningsvis ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att

- *använda kunskaper i biologi för att granska information, kommunicera och ta ställning i frågor som rör hälsa, naturbruk och ekologisk hållbarhet.*

Här blir det alltså tydligt att undervisningen i ämnet inte bara ska ge eleverna kunskaper om biologi utan dessutom ge dem möjlighet att använda dessa kunskaper i olika språkliga och språkligt utvecklande sammanhang. Om detta ska bli möjligt ställer det krav på att undervisningen ger eleverna tillfällen att kommunicera på ett sätt och med ett språk som är relevant i biologiämnet.

Att kunna kommunicera är centralt i mötet med andra människor oavsett ämnesområde eller var i livet och samhället en människa befinner sig. Kommunikationsformerna kan variera mellan och inom skolans ämnen men behovet av att själv förstå och att göra sig förstådd är ofrånkomligt. Detta behov finns hos alla som verkar i skolan och det är således viktigt att lärare i sin planering av verksamheten är medvetna om detta och strävar efter att underlätta kommunikationen i elevgruppen. Att själv kunna uttrycka sig såväl som att kunna lyssna eller avläsa och ta emot någon annans budskap är viktiga delar av en fungerande kommunikationsförmåga. Lyssnade nämns i en del kurs- och ämnesplaner som ett särskilt undervisningsinnehåll. Detta gäller till exempel i de olika språkämnenas kurs- och ämnesplaner. I andra fall tar inte kursplanerna upp lyssnandet som ett särskilt undervisningsinnehåll eller som en särskilt angiven förmåga men det ingår ändå som en självklar del i de kommunikativa aspekterna i de flesta eller till och med alla ämnen. Det är många gånger via lyssnandet eller avläsandet som eleven tar in sina kunskaper.

I både kursplanen för ämnet bild i grundskolan och i ämnesplanen för matematik i gymnasieskolan finns också mål som berör kommunikationsförmågan:

Genom undervisningen i ämnet bild ska eleverna sammanfattningsvis ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att

- *kommunicera med bilder för att uttrycka budskap,*
respektive

Undervisningen i ämnet matematik ska ge eleverna förutsättningar att utveckla förmåga att:

- *kommunicera matematiska tankegångar muntligt, skriftligt och i handling.*

När det gäller exemplet från bildämnet är det kanske inte i första hand en verbalt språklig kommunikation som avses men att kommunicera med hjälp av bilder ställer ändå krav på den språkliga förmågan. Det är rimligt att anta att undervisningen,

för att arbeta mot det angivna målet, kommer att innehålla bildskapande såväl som bildlig, skriftlig och muntlig kommunikation om de bilder som eleven använder för att uttrycka budskap. För att kunna kommunicera med bilder krävs insikt i bildkommunikationens villkor, och denna utvecklas ofta i diskussioner med lärare och klasskamrater. I diskussionerna är det nödvändigt att eleverna får möjligheter att tillägna sig ett alltmer ämnesspecifikt språk. Det är också viktigt att undervisningen ger eleverna förståelse för att en utvecklad kommunikationsförmåga innehåller olika kommunikationsformer och uttryck. Därför är ett av syftena med till exempel ämnet musik att undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att tillägna sig musik som uttrycksform och kommunikationsmedel.

I exemplet från gymnasieskolans ämnesplan för matematik syns tydligt ämnesundervisningens ansvar för att eleverna inte bara lär sig använda matematiska arbetsformer och förstå matematikämnet innehåll utan också för att de ska kunna kommunicera dessa kunskaper på olika sätt. Det kan till exempel innebära att en del av matematiklektionerna används för att samtala och diskutera kring olika matematiska problem och hur dessa kan lösas. Det kan också innebära att läraren i sina genomgångar av ett matematiskt innehåll lägger vikt vid att beröra språkliga aspekter av detta innehåll så att elevernas kunskapsutveckling inom ämnet matematik inte hindras av att deras språkliga förmåga ännu inte är så välutvecklad. Detta är helt i linje med till exempel grundskolans och specialskolans kursplan i matematik där ett av syftena med ämnet är att ge eleverna möjlighet att använda matematikens uttrycksformer *för att kommunicera om matematik i vardagliga och matematiska sammanhang*. Här är det alltså tydligt att eleverna behöver både ett vardagsspråk och ett mer ämnesspecifikt matematikspråk för att kunna kommunicera i olika sammanhang. Lärare i matematik i specialskolan, såväl som i alla obligatoriska skolformer, behöver alltså ha läroplanens första och andra del i åtanke när hon eller han planerar sin undervisning. Det blir då viktigt att diskutera kollegor emellan hur man ska ge eleverna *rika möjligheter att samtala, läsa och skriva* samt ge eleverna *förutsättningar att utveckla sådana språkkunskaper att de kan avläsa och uttrycka tankar och idéer på svenskt teckenspråk samt använda tolk*, så att de därmed blir allt bättre på att *använda det svenska språket i tal och skrift samt teckenspråket på ett rikt och nyanserat sätt* och utvecklas mot att kunna *kommunicera om matematik i vardagliga och matematiska sammanhang*. På motsvarande sätt behöver lärare i alla skolformer och ämnen tänka med utgångspunkt i sina respektive läroplaner.

Den kommunikativa förmågan innehåller många olika aspekter. Att till exempel kunna tolka andra människors kommunikation är avgörande för hur den vidare kommunikationen fortlöper och utvecklas. Att kunna reflektera över sitt eget och andras budskap eller förhållanden i samhället är också det en nödvändighet för att kommunikationen ska upplevas som meningsfull. Andra delar kan till exempel vara att resonera om ett budskap eller ett innehåll och att argumentera för något man själv anser viktigt eller mot något man uppfattar som dåligt eller fel.

I de olika kurs- och ämnesplanerna finns dessa och andra aspekter av den kommunikativa förmågan angivna. I grundskolan är till exempel ett av historieämnets mål att eleverna ska få möjligheter att utveckla förmågan att *reflektera över sin egen och andras användning av historia i olika sammanhang och utifrån olika perspektiv*.

Elever i grundskolan ska genom undervisningen i slöjd i sin tur få möjlighet att utveckla förmågan att *använda ämnesspecifika ord, begrepp och symboler* medan eleverna i gymnasieskolan som läser kursen anläggningsföreläsare ska få möjlighet att utveckla *färdigheter i att följa arbetsbeskrivningar och använda ritningar*.

Ett av de långsiktiga målen i ämnet musik i grundskolan är till exempel att eleven genom undervisningen i ämnet ska få utveckla förmågan att analysera och samtala om musikens uttryck i olika sociala, kulturella och historiska sammanhang. För att detta ska bli möjligt behöver eleverna undervisning om hur man kan samtala om musikens uttryck, det går inte med enbart vardagsspråk. För att på ett precist sätt kunna samtala om hur till exempel musiken har utvecklats genom historien och diskutera detaljer i olika musikaliska uttrycksformer behövs ett välutvecklat ämnesspråk. En musiklärare som medvetet arbetar för att undervisningen ska ge eleverna möjligheter att föra sådana samtal kan till exempel ge eleverna mönster för hur ett sådant samtal kan föras, vilka ord, begrepp och uttryck som är vanliga att använda i musiksammanhang och kanske också ge exempel på språkliga uttryck som vanligtvis inte används inom musiken. Genom ett sådant jämförande perspektiv kan elevernas kunskaper om det givna ämnets särskilda språkliga kontext öka och därmed kan de bli säkrare på ämnets språk och hur de kan använda och förstå det.

Oavsett i vilken ålder eleverna är, och vilket ämne eller vilken skolform läraren undervisar i är det ämnets syfte och långsiktiga mål som definierar ämnets specifika uppdrag. I de flesta kurs- och ämnesplaners syften finns olika typer av språkliga aspekter. Det är därför centralt att lärare tillsammans diskuterar på vilka sätt man kan utveckla undervisningen så att eleverna får möjligheter att inte bara lära sig ämnets innehåll utan också dess språk och att på olika sätt kommunicera detta innehåll med andra.

Kursernas och ämnenas centrala innehåll

Alla kurs- och ämnesplaner har ett centralt innehåll som undervisningen ska behandla. Det är särskilt viktigt att eleverna får undervisning om det här för att få möjlighet att utveckla de kunskaper och förmågor som anges i kurs- och ämnesplanernas syften. Det centrala innehållet måste därför i planeringen av undervisningen läsas tillsammans med syfte och mål eftersom det då blir tydligt vilka kunskaper och förmågor som undervisningen av det centrala innehållet avser att ge eleverna möjlighet att utveckla.

En del punkter i det centrala innehållet är tydligt språkinriktade och anger vad undervisningen ska behandla för att stödja elevernas språkliga utveckling. Till exempel ska eleverna i specialskolan i ämnet matematik få undervisning om *Vanliga lägesord för att beskriva föremåls och objekts läge i rummet* medan eleverna på gymnasieskolan i kursen dramatik och dramaturgi ska få undervisning om *dramatiska texters uppbyggnad med fokus på handling, rum, tid, roller, rytm och språk*.

Andra innehållspunkter har inte några språkliga aspekter, till exempel *Arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv* (grundskolans kursplan för ämnet hem- och konsumentkunskap, årskurs 7–9) eller *Fördelningen av Sveriges, Nordens och övriga Europas befolkning samt orsaker till fördelningen och konsekvenser av denna* (specialskolans kursplan för ämnet geografi, årskurs 5–7). I planeringen av undervisning som ska behandla sådana undervisningspunkter behöver läraren dels välja *vad* undervisningen

mer i detalj ska behandla, dels *hur* undervisningen ska genomföras. Undervisningen behöver innehålla sådana arbetssätt som gör att eleverna får undervisning om till exempel jämställdhet samtidigt som de ges möjligheter att reflektera över innehållet på ett sätt som i förlängningen utvecklar deras språk och som ger dem möjlighet att diskutera och reflektera kring frågor om exempelvis jämställdhet med ett adekvat språk.

Här är ett exempel på hur det centrala innehållet kan vävas ihop med ämnets syfte och mål och med ett av målen från läroplanens andra del:

En lärare i ämnet historia för grundskolans årskurs 7–9 ska undervisa om innehållet *Hur historiska personer och händelser, till exempel drottning Kristina, Karl XII och häxprocesserna, har framställts på olika sätt genom olika tolkningar och under skilda tider.* I planeringen av detta undervisningsinnehåll behöver läraren bestämma hur undervisningen kan genomföras för att eleverna ska få *använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt* så som det anges i läroplanens andra del. I historieämnets syfte finns till exempel förmågan att kunna *reflektera över sin egen och andras användning av historia i olika sammanhang och utifrån olika perspektiv.* Undervisningen kring det valda innehållet ska ge eleverna möjlighet att utveckla även denna förmåga. Utifrån det centrala innehållet är det alltså lärarens uppgift att planera och genomföra en undervisning i historieämnet där eleverna får kunskaper om ett historiskt skeende samtidigt som de kan utgå från detta innehåll och diskutera och argumentera det med ett alltmer utvecklat ämnesspecifikt språk.

Läsa och skriva

Oavsett ålder eller skolämne ingår det ofta i undervisningen att eleverna ska inhämta kunskaper genom att läsa olika typer av texter eller att själva skriva sådana texter, och det är skillnad på vilka lässtrategier som är lämpliga att använda när man läser eller skriver olika typer av texter. Att läsa och förstå en urkund från någon av världsreligionerna ställer andra krav på läsförmågan än att till exempel läsa en instruktion i idrott och hälsa. Att själv skriva en laborationsrapport efter ett experiment i kemi är något annat än att skriva en analys av ett konstverk i ämnet bild. Alla kurs- och ämnesplaner anger inte läsning och skrivande som ett tydligt centralt innehåll men de kunskaperna används som verktyg i undervisningen i de flesta av skolans ämnen. När läraren låter eleverna hämta kunskaper i skriftliga källor eller visa sin förståelse av något genom att skriva en text behöver hon eller han fundera på vilka språkliga utmaningar detta innebär för eleverna och i undervisningen se till att stötta eleverna så att dessa utmaningar blir lagom stora.

I vissa kurs- och ämnesplaner finns innehåll om tydligt anger vad eleverna ska få undervisning om för att till exempel kunna läsa, skriva och samtala inom ramen för ämnet. I till exempel musikämnets kursplan för grundskolan nämns i centralt innehåll för årskurs 1–6 att undervisningen ska behandla *Ord, begrepp och symboler inom ämnet musik för att till exempel samtala om musik och utvärdera arbetsprocesser.* I det centrala innehållet i samhällskunskap för grundskolan finns ett innehåll för årskurs 4–6 som lyder *Hur man urskiljer budskap, avsändare och syfte i olika medier med ett källkritiskt förhållningssätt.* I årskurs 7–9 är motsvarande punkt formulerad så här: *Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel en dagstidnings olika delar.*

Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet. Här finns stora möjligheter för lärare i samhällskunskap att planera ihop med lärare i svenska och svenska som andraspråk eftersom det även i dessa ämnen finns ett innehåll som berör informationssökning och källkritik. Men innehållet kan inte helt flyttas över till svenskämnet eftersom det är olika källor som används inom de båda ämnena och varje lärare har specialistkompetens inom sitt ämne.

Läraren i svenska eller svenska som andraspråk har ofta goda kunskaper om elevens läs- och skrivförmåga vilket gör att lärare i andra ämnen kan rådfråga dessa lärare om de är osäkra på om en elevs svårigheter i ämnet beror på bristande läs- eller skrivförmåga. I till exempel matematik kan det ibland vara svårt att avgöra om svårigheterna beror på att ämnesinnehållet är för komplext och oklart för eleven eller om det är matematikbokens instruktioner som är för kortfattade eller innehåller ämnesspecifika språkdrag som gör det svårt för eleven att förstå uppgifterna. Att förbereda eleverna inför ett läs- eller skrivarbete genom att ge dem förförståelse för både innehåll och uppgift är ett sätt för lärare att underlätta elevernas förståelse.

I vissa ämnen ingår också att läsa texter som inte i första hand är uppbyggda av bokstäver och ord. I till exempel musikens språk ingår att läsa notskrift, i matematiken att utläsa mening i siffror och tecken eller i kemin där olika formler och beteckningar ska läsas ut på ett mer utvecklat sätt än vad de nedskrivna tecknen kanske ger intryck av. För elevens totala språkförmåga är det viktigt att läraren gör eleven uppmärksam på sådana typer av text. Att jämföra dem med sådana texter som eleven är mer van vid kan vara en väg för att få eleverna att förstå vilka likheter och skillnader som finns och därmed få lättare att klara av att läsa och skriva inom ramen för de olika ämnena.

I svenska skolan finns en lång tradition av god läs- och skrivundervisning för elever som håller på att lära sig läsa och skriva. Vi vet dock numera att elever behöver undervisning i olika läs- och skrivstrategier genom hela grundskoletiden även efter att eleven rent tekniskt lärt sig att läsa och skriva. I ämnena svenska, svenska som andraspråk och modersmål i de obligatoriska skolformerna finns därför läs- och skrivstrategier med som centralt innehåll i alla skolår. Även i andra skolämnen och skolformer behövs en medvetenhet om att elever fortfarande kan behöva hjälp och stöttning in i läsning och skrivande av olika texter, trots att de är till synes goda läsare. Detta gäller både ämnen eller ämnesområden eleverna inte är så vana vid och sådana som är mer välkända eftersom det alltid går att lära sig mer och komma ännu längre.

Tala och samtal

I undervisningen i alla ämnen och skolformer förekommer olika typer av tal och samtal. I specialskolan sker tal och samtal ofta genom tecknande och avläsning av tecken. Kommentarer i detta avsnitt är giltiga även för tecknande och avläsning. I kursplanerna för ämnena svenska, svenska som andraspråk och modersmål i de obligatoriska skolformerna finns kunskapsområdet *Tala, lyssna och samtal* med innehållspunkter som innebär att undervisningen ska behandla olika former av samtal och muntliga presentationer. Det innebär inte att undervisningen i dessa ämnen ska ge eleverna

kunskaper i hur man för samtal i andra ämnen men de kan ändå bidra till att elevernas generella förmåga att tala och samtala utvecklas.

Alla kurs- och ämnesplaner har inte detta kunskapsområde men i många av dem finns ändå tal och samtal med på olika sätt. Lyssnande ska då ses som en del av att samtala. Genom att tala och samtala om ett specifikt ämnesinnehåll kan eleverna tillägna sig ny kunskap, få höra hur andra tänker och känner i någon aktuell fråga eller själva få uttrycka sina tankar och åsikter. Detta är inget som händer av sig själv utan det kräver lärare som utifrån styrdokumentet, sina ämneskunskaper och sina elevers förkunskaper och behov medvetet planerar sin undervisning så att detta blir möjligt.

I gymnasieskolans kurs personlig försäljning finns till exempel innehållet *Förhandlingar och presentationsteknik*. Om eleverna som läser denna kurs ska bli duktiga försäljare krävs medveten undervisning utifrån denna innehållspunkt. Det kan innebära att läraren i planeringen av undervisningen kan behöva reflektera kring sådana här frågor:

- Vilka talspråkliga färdigheter behöver eleven för att kunna gå in i en förhandling?
- Hur kan språket på olika sätt stärka eller försvaga elevernas presentationsteknik?
- Hur ska eleverna kunna anpassa språket efter målgruppen?

I specialscolans kursplan för ämnet fysik finns till exempel för årskurserna 5–7 innehållet *Enkla väderfenomen och deras orsaker, till exempel hur vindar uppstår. Hur väder kan observeras med hjälp av mätningar över tid*. Här behöver läraren i sin planering av undervisningen också ställa sig frågor om språk:

- Vilka språkliga kunskaper krävs för att eleven ska kunna förstå genomgångarna av detta innehåll?
- Vilka språkliga kunskaper behöver eleven utveckla för att kunna föra samtal⁵ om eller presentera detta innehåll?
- Vilka språkliga mönster, ord och begrepp är vanliga när man samtalar om detta innehåll?
- Finns det vardagliga ord eller tecken man bör undvika för att det inte ska uppstå missförstånd?
- Hur kan undervisningen genomföras så att alla elever får utrymme för att tala respektive teckna?

På samma sätt kan lärare i alla ämnen och skolformer ställa liknande frågor till sin egen planering. Det innebär alltså inte att det ska läggas ytterligare innehåll till undervisningen utan om att alla ska vara medvetna om innehållets och undervisningens språkliga dimensioner.

5 Samtal kan föras både verbalt och på teckenspråk.

Texter, ord och begrepp

Det kan vara stor skillnad på hur texter som används i olika ämnen är uppbyggda till både struktur och innehåll, och olika texter inom ett ämne kan vara uppbyggda på olika sätt. Eleverna behöver få veta att det kräver olika lässtrategier att läsa en lärobok i geografi, att läsa en instruktion för hur man syr en tröja i slöjden eller att kunna läsa en ritning i ämnet el- och verkstadsteknik. I geografiboken kan texten kombineras med kartbilder eller tabeller och diagram som eleven också måste kunna tolka för att förstå textens budskap. Sömnadsbeskrivningen i ämnet slöjd är troligtvis uppställd på ett helt annat sätt med helt andra uttryckssätt, ord och begrepp liksom ritningen i ämnet el- och verkstadsteknik. Oavsett text eller ämne behöver eleven förståelse för textens uppbyggnad och innehåll men hon eller han behöver också veta varför texten är viktig. Detta är exempel på sådant som läraren bör förbereda eleverna på i arbetet med att läsa, tolka, förstå och använda texter i alla skolformers olika ämnen.

Det räcker inte att öva ord och begrepp som är typiska för ämnet i arbetet med att utveckla elevens ämnesspecifika språk. Ett sådant arbete kan snabbt bli mekaniskt och risken finns att undervisningen då inte bidrar till elevernas språkutveckling i tillräcklig grad. Istället behöver arbetet med ämnets språkliga aspekter vävas in i undervisningen så att de tillsammans bildar en för eleven begriplig helhet. Det är inte bara de ämnesspecifika termerna, som ofta är ganska lätt att identifiera, som gör ett ämnesspråk svårt att bemästra och förstå. Ofta kan det i stället vara det faktum att helt vanliga, vardagliga ord används på olika sätt i olika ämnen som gör det svårt för eleven att förstå varför man pratar och skriver på ett sätt inom kemin och på ett annat sätt i hem- och konsumentkunskapen. Även så kallade homonymer, det vill säga ord som låter lika men har olika betydelse kan göra ett innehåll svårt att förstå. En elev som vet vad ordet *volym* betyder inom musikämnet kan få svårt att lösa en matematikuppgift där man ska räkna ut ett badkars *volym*.

I matematiken finns i årskurs 4–6 och 7–9 för grundskolan det centrala innehållet *Matematisk formulering av frågeställningar utifrån vardagliga situationer*. För att kunna arbeta med detta innehåll behöver läraren identifiera vilket språk som krävs för att kunna formulera sådana frågeställningar och i undervisningen sedan på olika sätt utmana elevernas förståelse och användning av detta språk.

I ämnet idrott och hälsa för årskurs 1–6 i grundsärskolan ska undervisningen behandla det centrala innehållet *Ord, begrepp och symboler inom ämnet idrott och hälsa för att till exempel samtala om rörelseaktiviteter och utvärdera arbetsprocesser*. Det här är kopplat till ämnets syfte och om eleven ska klara att till exempel samtala om idrott och hälsa krävs mer av undervisningen än att bara träna ämnesspecifika ord och begrepp formellt och kanske lösryckt från sitt sammanhang. Dessa ord och begrepp kan i stället ingå i den vanliga undervisningen och leda till att eleven känner sig hemma i ämnesområdet och inte tvekar att delta i diskussioner inom ramen för ämnet. Sådana kunskaper innebär också att det blir lättare för eleven att förstå lärarens instruktioner, kamraternas utsagor och läroböckernas texter.

I många ämnen nämns ord och begrepp i det centrala innehållet på liknande sätt som i idrott och hälsa. I bildämnet ska eleverna i årskurs 4–6 i grundskolan till exempel få undervisning om *Ord och begrepp för att kunna läsa, skriva och samtala om*

bilders utformning och budskap medan kursplanen i religionskunskap i årskurs 8–10 i specialskolan har följande centrala innehåll: *Etiska begrepp som kan kopplas till frågor om hållbar utveckling, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar, till exempel frihet och ansvar*. Här framstår det tydligt att det inte kan vara frågan om att enbart mekaniskt lära sig etiska begrepp eftersom det anges vilket innehåll de ska kopplas till. Således bör lärare som i sitt ämnes kursplan stöter på ett innehåll som berör ord och begrepp på något sätt alltid fundera över vilket syfte som finns med detta innehåll och vad undervisningen om detta innehåll ska bidra till. Det centrala innehållet är valt för att undervisningens innehåll ska bidra till elevernas utveckling mot ämnets syfte och mål. Om det i syftet anges att undervisningen till exempel ska ge eleven möjlighet att utveckla sin förmåga att kommunicera kring ämnets innehåll finns ord och begrepp med i ämnets centrala innehåll eftersom ordförrådet är viktigt för förmågan att kommunicera.

Kunskapskrav

Alla kursplaner och varje kurs i ämnesplanerna avslutas med kunskapskraven för ämnet eller kursen. I grundskolan finns kunskapskrav för godtagbara kunskaper i slutet av årskurs 3 i några ämnen, för betygsstegen A, C och E i slutet av årskurs 6 i alla ämnen utom moderna språk och för betygsstegen A, C och E för alla ämnen i slutet av årskurs 9. Specialskolan följer samma struktur men har sina kunskapskrav i slutet av årskurs 4, 7 och 10. I grundsärskolan finns kunskapskrav för betygsstegen A, C och E från och med årskurs 6. I gymnasieskolan har varje enskild kurs egna kunskapskrav för betygsstegen A, C och E.

Eleverna förväntas ofta visa sina kunskaper och förmågor genom olika språkliga uttrycksformer. I bildämnets kunskapskrav för betygssteget E i slutet av årskurs 6 i grundskolan anges till exempel att eleven ska kunna

”...föra enkla och till viss del underbyggda resonemang om uttryck, innehåll och funktion i bilder från olika tider och kulturer och gör kopplingar till egna erfarenheter, andra bilder och företeelser i omvärlden.”

För att kunna föra den typen av resonemang muntligt, skriftligt eller med teckenspråk, måste eleven ha fått möjlighet att utveckla ett ämnesrelaterat språk, och ju bättre språk eleven har desto mer varierade och detaljerade resonemang kan hon eller han antagligen föra. På så vis påverkar alltså de kommunikativa aspekterna elevens lärande, utveckling och resultat i skolans alla ämnen. Redan i planeringen av ett arbetsområde behöver läraren därför vara klar över vilka delar av kunskapskravet som ska ligga till grund för bedömningen såväl under som efter arbetsområdet. Undervisningen kan till exempel innehålla inslag om hur man bygger upp ett resonemang inom ämnet, hur man ställer adekvata frågor och hur man genom att göra det också kan bidra till att föra ett resonemang framåt och utveckla det.

Resonemang av olika slag anges som en del av kunskapskraven i många ämnen, här är några exempel:

Eleven kan också bidra till resonemang om hur olika konsumtionsval och handlingar i hemmet kan påverka hälsa, miljö och ekonomi och ge något exempel. Eleven kan

använda **några** ämnesspecifika ord, begrepp och symboler i resonemang om konsumentfrågor och arbetet i hemmet, i egna frågor och vid **bidrag** till omdömen om olika arbetsprocesser.

(Utdrag ur kunskapskravet för betygssteget E i hem och konsumentkunskap i grundskolan i slutet av årskurs 9.)

föra **enkla och till viss del** underbyggda resonemang kring hur några föremål och tekniska system i samhället förändras över tid och visar då på drivkrafter för teknikutvecklingen. Dessutom kan eleven föra **enkla och till viss del underbyggda** resonemang om hur olika val av tekniska lösningar kan få olika konsekvenser för individ, samhälle och miljö.

(Utdrag ur kunskapskravet för betygssteget E i teknik i grundskolan i slutet av årskurs 9.)

Eleven för **enkla** resonemang om hur en grupprocess fungerar och vilken betydelse ledarskapet har för gruppens arbetsprocess.

(Utdrag ur kunskapskraven för betygssteget E i kursen entreprenörskap i gymnasieskolan.)

Genom att utveckla elevernas resonemang inom ramen för ett ämne kan lärare i olika ämnen således stötta elevernas utveckling mot fördjupade kunskaper i alla ämnen. Genom att få samtala om och jämföra hur resonemang byggs upp och förs i olika sammanhang fördjupar eleven sin förståelse för resonemang i allmänhet och för ämnesspecifika resonemang i synnerhet.

En annan vanlig språklig uttrycksform i kunskapskraven är att kunna samtala, presentera och diskutera ett ämnesinnehåll på olika sätt. I kunskapskravet för betygssteget E i slutet av årskurs 6 i grundskolan i ämnet biologi krävs till exempel att:

*Eleven kan samtala om och diskutera enkla frågor som rör hälsa, naturbruk och ekologisk hållbarhet genom att ställa frågor och framföra och bemöta åsikter på ett sätt som **till viss del** för samtalen och diskussionerna framåt.*

För att uppfylla detta krav så att eleven inte bara deltar i samtalen och diskussionerna utan också bidrar till att föra dem framåt behöver eleven tillgång till ett ämnesspecifikt språk som berör både språkliga strukturer och språkligt innehåll. Redan i planeringen behöver läraren också fundera på hur undervisningen ska kunna ge eleverna möjlighet att utveckla kunskaper i samtal och diskussioner.

Samtal och diskussioner ingår i många ämnens kunskapskrav, till exempel *samtala om normer och regler i vardagen och ge exempel på varför de kan behövas*

(Utdrag ur specialskolans kunskapskrav för godtagbara kunskaper i alla fyra SO-ämnena i slutet av årskurs 4.)

*Eleven kan redogöra för och samtala om tillvägagångssätt på ett **i huvudsak** fungerande sätt och använder då symboler, algebraiska uttryck, formler, grafer,*

funktioner och andra matematiska uttrycksformer med viss anpassning till syfte och sammanhang. I redovisningar och diskussioner för och följer eleven matematiska resonemang genom att framföra och bemöta matematiska argument på ett sätt som till viss del för resonemangen framåt.

(Utdrag ur grundskolans kunskapskrav för betygssteget E i ämnet matematik i slutet av årskurs 9.)

Eleven diskuterar översiktligt egna och andras attityder, värderingar och handlingar i relation till arbetsuppgifterna. I diskussionen framför eleven enkla argument för sina åsikter samt visar respekt för andras åsikter.

(Utdrag ur kunskapskraven för betygssteget E för gymnasieskolans kurs ”brand och räddning”, 200 p.)

Kunskapskraven nämner inte varje punkt från det centrala innehållet. Till exempel framgår det inte av kunskapskraven i detalj vilka ord och begrepp eleverna ska kunna använda, men kvaliteten på ett resonemang eller en beskrivning kan förstås bli högre om språket är mer anpassat till ämnet. I historieämnets kunskapskrav för betygssteget E i slutet av årskurs 6 i grundskolan krävs till exempel att eleven *i studier av historiska förhållanden, skeenden och gestalter såväl som vid användning av källor och i resonemang om hur historia används kan ... använda historiska begrepp på ett i huvudsak fungerande sätt*. Vilka ord och begrepp det ska röra sig om avgör läraren med hänsyn till vilket innehåll undervisningen ska behandla och vad detta syftar till. Ska eleven kunna presentera kunskapsinnehållet i en historisk händelse för sina klasskamrater behöver undervisningen inte bara beröra själva sakinnehållet utan också hur man bygger upp en presentation för detta ändamål, vilka ord som är lämpliga att använda, hur man beskriver ett skeende utan att det blir rörigt och svårt att hänga med i och så vidare.

Ord- och begrepp finns också med i kunskapskraven i andra ämnen, några exempel:

*Eleven kan använda **enstaka** ämnesspecifika ord, begrepp och symboler i resonemang om musik och i utvärdering av arbetsprocesser.*

(Utdrag ur kunskapskravet för betygssteget E i slutet av årskurs 6 i ämnet musik i grundsärskolan.)

Eleven kan även använda geografiska begrepp på ett i huvudsak fungerande sätt.

(Utdrag ur kunskapskravet för betygssteget E i slutet av årskurs 7 i ämnet geografi i specialskolan.)

I sina beskrivningar och redogörelser använder eleven med viss säkerhet cirkusdisciplinernas begrepp.

(Utdrag ur kunskapskravet för betygssteget E i gymnasieskolans kurs akrobatik.)

Det finns också andra vanliga uttrycksformer i kunskapskraven genom vilka eleverna ska visa sina språkliga kunskaper och förmågor. Till exempel ska eleverna i många

skolformer och ämnen kunna *beskriva, redogöra, dokumentera, utvärdera, reflektera* och *motivera* vilket ställer krav på elevens språkliga kompetens. Trots att det kan verka som att det är stora skillnader mellan skolans ämnen finns alltså mycket som är gemensamt och ett ämne kan därför vara till stor nytta för elevens kunskaps- och språkutveckling i ett annat. Detta är något som lärare på en skola gemensamt behöver diskutera för att på så sätt nå fram till ett förhållningssätt som stödjer och gynnar elevens språkutveckling i alla ämnen och verksamheter. Lärare som upptäcker att en elev har svårt att uppfylla kunskapskraven bör analysera elevens svårigheter för att försöka få fatt i om det är ämnets kunskapsinnehåll eller dess språkliga aspekter som är problemet.

SVENSKÄMNE NAS ROLL I FÖRHÅLLANDE TILL ANDRA ÄMNE N

I de obligatoriska skolformerna och i gymnasieskolan finns både svenska och svenska som andraspråk. Ämnet svenska som andraspråk ska i de obligatoriska skolformerna anordnas för elever som har ett annat modersmål än svenska om det behövs. Det är rektorn som avgör vilka elever som ska följa undervisningen i svenska som andraspråk. Elever som i de obligatoriska skolformerna följer kursplanen i svenska som andraspråk ska få all sin svenskundervisning inom ramen för det ämnet.

På gymnasieskolan kan elever som har ett annat modersmål än svenska välja kurser i svenska eller svenska som andraspråk. Till syfte och centralt innehåll är de båda svenskämnen i grundskolan till stora delar lika, i gymnasieskolan är skillnaderna mellan ämnena större. Men varken i den obligatoriska skolan eller i gymnasieskolan är lärare i svenska eller svenska som andraspråk ensamt ansvariga för elevens språkutveckling. Detta är i stället något som alla lärare måste ta ett gemensamt ansvar för.

I grundskolan anger svenskämnenas syften att *Undervisningen i ämnet svenska ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper i och om svenska språket. Genom undervisningen ska eleverna ges förutsättningar att utveckla sitt tal- och skriftspråk så att de får tilltro till sin språkförmåga och kan uttrycka sig i olika sammanhang och för skilda syften. Det innebär att eleverna genom undervisningen ska ges möjlighet att utveckla språket för att tänka, kommunicera och lära.*

Ämnesplanen för svenska i gymnasiet anger i syftet till exempel att *Undervisningen i ämnet svenska ska syfta till att eleverna utvecklar sin förmåga att kommunicera i tal och skrift samt att läsa och arbeta med texter, både skönlitteratur och andra typer av texter, medan det i syftet för ämnet svenska som andraspråk på gymnasiet till exempel står att Undervisningen i ämnet svenska som andraspråk ska syfta till att eleverna utvecklar färdigheter i och kunskaper om det svenska språket. Eleverna ska också ges möjlighet att reflektera över sin egen flerspråkighet och sina förutsättningar att erövra och utveckla ett funktionellt och rikt andraspråk i det svenska samhället.*

Det innebär att svenskämnen har ett stort ansvar för att ge eleven möjlighet att utveckla sina språkkunskaper. Men svenskämnet har inte ansvar för att behandla sådant ämnesspecifikt språk som kännetecknar andra ämnen eller sådana texter som har ett innehåll hämtat från till exempel kemi eller musik.

I svenskämnenas centrala innehåll i grundsärskolan anges till exempel att undervisningen i årskurs 1–6 ska behandla *Beskrivande och förklarande texter för barn, till exempel faktatexter, och hur deras innehåll kan organiseras*. Detta innehåll är utvalt eftersom detta är något elever behöver undervisning om för att kunna utveckla förmågan att *läsa, förstå och reflektera över olika texter*, som är ett av svenskämnets fem långsiktiga mål i grundsärskolan. Innehållet öppnar för möjliga ämnesövergripande arbetsområden där undervisningen i svenska kan samordnas med till exempel undervisningen i samhällsorienterande ämnen. Om lärare väljer att arbeta så är det dock viktigt att tänka på att det är läraren i samhällsorienterande ämnen som är expert på innehållet i sitt ämne och därmed går det inte att överlåta till läraren i svenska att behandla sådant innehåll bara för att läraren i svenska är expert på olika texter och deras särskilda kännetecken. I första hand är tanken att läraren i svenska ska behandla sådana texter som rör ämnet svenska eller som kan bidra till att uppfylla svenskämnets syfte.

I kursen svenska som andraspråk 1 i gymnasieskolan finns till exempel innehållet *Muntliga presentationer och muntligt berättande för olika mottagare. Strategier för att förstå och göra sig förstådd i samtal och diskussioner. Deltagande i samtal och diskussioner, där språk, innehåll och disposition anpassats till ämne, syfte, situation och mottagare, och där argument används för att tydliggöra egna åsikter och bemöta andras argument*. För att eleverna ska kunna utveckla sina muntliga presentationer behöver de ett innehåll att presentera som bidrar till utvecklingen mot målen för svenska som andraspråk. När eleven lär sig hålla presentationer av allt högre kvalitet inom ramen för undervisningen i svenska som andraspråk kommer det att hjälpa eleven att också utveckla förmågan att hålla presentationer i andra ämnen. Lärare i svenska som andraspråk eller svenska kan också planera för ämnesövergripande arbetsområden tillsammans med lärare i andra ämnen. Då kan de muntliga presentationerna i svenska som andraspråk eller svenska ha ett annat ämnesinnehåll.

Språk och lärande

Språket är vårt främsta redskap för lärande i alla ämnen, och språket har en betydelsefull roll i skapandet av den egna identiteten. Undervisningsspråket är i Sverige oftast svenska och oavsett vilket modersmål eleven har kommer elevens kunskaper i undervisningsspråket att påverka elevens lärande och utveckling i alla skolans ämnen. Utveckling av modersmål och andraspråk skiljer sig visserligen åt på vissa punkter, men mycket förenar också språkutvecklingen för dessa båda kategorier. Elever med svenska som första-, andra- eller tredjespråk undervisas tillsammans och därför betonas här språkutvecklingens generella aspekter och materialet är alltså giltigt i undervisningen av alla barn och elever. Lärare som undervisar barn eller elever som har ett annat modersmål än svenska och särskilt barn eller elever som varit i Sverige en kortare tid ställs inför särskilda utmaningar – det kan gå fort att lära sig tala ett språk på vardaglig nivå men utvecklingen av det kunskapsrelaterade ämnesspråket tar oftast lång tid. Detta ställer nyligen invandrade barn och skolelever såväl som alla elever med ett svagt utvecklat kunskapsrelaterat språk inför stora utmaningar och det påverkar också deras möjligheter att göra sig själva rättvisa i alla skolformers verksamheter och olika ämnen.

SPRÅKLIG OCH KOMMUNIKATIV KOMPETENS

Att behärska språket i olika verksamheter och i undervisningen i olika ämnen innefattar att i både tal och skrift kunna uttrycka och tolka ämnets begrepp, centrala tankegångar, känslor som ämnet väcker, fakta och åsikter (det vill säga att lyssna, tala, läsa och skriva på ett adekvat sätt inom ramen för verksamheten eller ämnet). Barnen och eleverna behöver dessutom kunna tala och skriva i en form som är både lämplig för ämnet och kreativ. Det kan till exempel handla om ordförråd eller särskilda funktioner hos det specifika ämnets språk men också till exempel medvetenhet om hur man bygger upp en muntlig och skriftlig interaktion inom ramen för ämnet eller vilka språkliga genrer och stilar som är vanliga. Det handlar också om vad man kan göra i praktisk kommunikation inom ämnet med hjälp av språket, till exempel förmågan att språkligt anpassa sig till ämnets och situationens krav men också läsning och informationsbearbetning på olika nivåer och egen muntlig och skriftlig produktion. Den språkliga och kommunikativa kompetensen innebär också att man är intresserad och vill kommunicera med andra och förstår att kommunikationsmönster och kommunikationsinnehåll kan se olika ut i olika verksamheter och ämnen.

SPRÅKUTVECKLING OCH UNDERVISNING

Språkförmågan är alltså de olika språkliga verksamheter som man kan delta i på ett funktionellt sätt, och språkutveckling är att tillägna sig en allt bredare och djupare repertoar av varierade språkliga verksamheter. Det räcker då inte med övning av isolerade färdigheter som till exempel stavning, ordkunskap och grammatik eftersom språk utvecklas genom att det används i meningsfulla sammanhang. Barnen och eleverna

behöver få många möjligheter att tala och skriva i kommunikationssituationer där det de säger och skriver har en mening utöver själva övningen, till exempel att informera om något eller att övertyga om en åsikt, eller att någon eller några ska ha utbyte av det barnet eller eleven säger eller skriver. Men hur man gör när man kommunicerar är också viktigt och därför behöver undervisningen också lyfta fram och behandla till exempel talandets respektive tecknandets tekniker, språkliga strategier och olika skol- ämnens olika genrer.

Språket och den kommunikativa kompetensen utvecklas tillsammans med andra och formas av de mönster och värderingar som har utvecklats i den sociala gemenskap man ingår i. I undervisningen kan olika mönster för hur man använder språket utvecklas. Dessa mönster kan exempelvis gälla vad man talar om respektive inte talar om, vilka språkliga genrer man använder i tal och skrift, hur tal, skrift och andra uttryck fördelas mellan olika deltagare i kommunikationen och vad som värderas som viktigt.

I undervisningen i olika verksamheter och skolämnen behöver barnen och eleverna successivt lära sig att delta alltmer aktivt, även i språkliga aktiviteter. De kan till en början till exempel lyssna, titta på eller ge olika typer av bidrag såsom korta eller längre svar på frågor, så kallade styrda bidrag. De kan själva ställa frågor, ge förslag, bygga vidare på något en kamrat sagt, uttrycka åsikter eller ge längre sammanhängande information till andra, så kallade icke-styrda bidrag. Ju djupare och bredare ämneskunskaper ett barn eller en elev har desto mer avancerade bidrag kan hon eller han ge. Den elev som i inledningen av ett experiment i ämnet kemi mest tittar på kan förhoppningsvis efter experimentet ge en sammanhängande redogörelse för vad som har hänt. Språk- och kunskapsutveckling blir på så sätt olika sidor av samma mynt – kunskap utvecklas genom språk och när man lär sig utvecklas också språket.

ORD- OCH BEGREPPSFÖRRÅD

Ordförrådet utvecklas under hela livet och alla skolformers olika verksamheter har stora möjligheter att bidra till denna utveckling. Det är skillnad mellan hur man lär sig vardagliga och mer vetenskapliga ord och begrepp, de vetenskapliga begreppen presenteras ofta för elever i undervisningen genom att läraren definierar begreppets betydelse. I matematiken kan det till exempel innebära att man beskriver en kvadrat som en fyrkant där alla sidor är lika långa. Barnets eller elevens förståelse av begreppet kvadrat utvecklas därefter successivt genom många kontakter med olika kvadrater och andra geometriska figurer. Genom att på olika sätt undersöka kvadrater och jämföra olika kvadrater med varandra och med andra geometriska figurer fördjupar barnet eller eleven sin förståelse för begreppet kvadrat i relation till den första definitionen.

Vardagliga ord och begrepp genomgår också en utveckling men här är utgångspunkten oftast inte en verbal definition. Ofta utgår i stället förståelsen för dessa ord och begrepp från konkret vardagsanvändning av en viss delbetydelse av begreppet. Hemma får man kanske som barn en första upplevelse av begreppet katt genom att klappa och leka med familjens katt. Det lilla barnets förståelse vad som kännetecknar en katt uppstår alltså i det konkreta mötet och inte i att någon ger en verbal definition av vad en katt är. Från denna delbetydelse kan sedan förståelsen av det vardagliga

begreppet katt gå mot en allt större generaliserad betydelse som kan innefatta till exempel att det i begreppet katt ingår olika kattraser och vad som skiljer katter från till exempel hundar, det vill säga utvecklingen går i motsatt riktning jämfört med det vetenskapliga begreppet. De vetenskapliga och vardagliga begreppen påverkar också varandra. I skolans ämnen är det ofta de vetenskapliga begreppen som på ett medvetet plan lärs in först och banar väg för de vardagliga begreppen. Om läraren då tar reda på vad barnen eller eleverna vet om ett begrepp som ska läras in och bygger undervisningen på deras förståelse blir det lättare för barnen eller eleverna att väva samman det vardagliga med det vetenskapliga.

ATT LÄSA OCH SKRIVA I SKOLANS OLIKA VERKSAMHETER OCH ÄMNEN

Vilken läs- och skrivkompetens krävs av barnen och eleverna?

Funderar man närmare på den frågan inser man snart att man inte läser och skriver samma slags texter i olika verksamheter och ämnen. Inte heller läser och skriver man lika mycket eller med samma syfte i olika verksamheter och ämnen. Därför behöver lärare i skolans olika verksamheter och ämnen diskutera och försöka ringa in mer specifika läs- och skrivkompetenser för respektive verksamhet och skolämne liksom de förutsättningar som finns där för läsande, skrivande och språkutveckling i stort.

- I vilka sammanhang möter barnen i förskolan skrivet språk? Vilka krav ställer det på barnen? Vilka krav ställer det på undervisningen?
- Vilka skriftspråkliga sammanhang förekommer i förskoleklassen och på fritidshemmet? Hur kan elevernas skriftspråkliga kompetens utmanas i dessa verksamheter?
- Vilka typer av texter möter eleverna i till exempel historia, fysik, musik, social omvårdnad eller fordonstekniska ämnen? Hur mycket och vad läser och skriver eleverna?
- Vilka krav ställs på elevernas skriftspråkliga förmåga i till exempel idrott och hälsa, teknik eller företagsekonomi? Hur kan skriftspråket integreras och utvecklas i dessa ämnen?
- Vilken slags skriftspråklig och kommunikativ kompetens behöver eleverna utveckla i till exempel bild, matematik eller i ämnet hotell på gymnasieskolan?

Vilka texttyper man läser och skriver i skiljer sig åt mellan olika verksamheter och ämnen. Vanliga genrer i andra skolämnena än svenska kan till exempel vara diskuterande och utredande texter som uppsatser eller redovisande texter som faktaredovisning och rapport. Barnens och elevernas kunskap om olika skriftspråkliga genrer är ofta inte uttalad. De kan till exempel oreflektat följa en genres mönster och reproducera texter inom denna utan att kunna sätta ord på vad som kännetecknar denna genre. Men man kan öka barnens och elevernas genremedvetenhet till exempel genom att samtala om vad som kännetecknar en saga. I skolan skulle en ökad samverkan i skrivande mellan svenska och övriga skolämnena kunna bidra till en ökad genremedvetenhet.

Svenskämnet skulle då kunna bidra med kunskap om texter och skrivandets hantverk medan övriga skolämnen erbjuder ett funktionellt sammanhang för skrivandet. Läraren i svenska eller svenska som andraspråk kan fungera som resurs i långsiktiga samtal om vad som kännetecknar god sakprosatext i olika ämnen och årskurser. Men det är inte givet att läraren i svenska är expert på hur olika ämnens texter, som till exempel laborationsrapporter i kemiämnet, vanligtvis byggs upp eller vilket språk som kännetecknar dessa. Detta tillhör ämneslärarens expertområde och det kan inte läraren i svenska eller svenska som andraspråk ta över.

När man skriver i olika genrer vänder man sig till en mottagare och det kräver att man anpassar innehåll, struktur och språk. Men skrivande kan också fungera som ett sätt att tänka och bli medveten om sina tankar. På motsvarande sätt som utforskande tal kan få oss att tänka kollektivt kan det individuella skrivandet generera tankar som tidigare inte varit medvetna. Till skillnad från det flyktiga talet är dock skriften permanent: det vi en gång skrivit finns dokumenterat och vi kan visuellt se det. Vi kan därmed gå i dialog med vår egen text, granska våra tankar och utifrån dessa gå vidare – med ytterligare skrivande, samtal eller annan bearbetning.

Ett arbetssätt som varit vanligt i skolans olika ämnen är så kallad elevforskning där eleverna förväntas söka fakta om självvalda ämnen. Ofta instrueras de att skriva rapporter kring sitt ämne med egna ord, men det är få elever som klarar av att omskapa källtexterna, sammanfatta, jämföra eller dra slutsatser. De flesta reproducerar i stället källtexterna, kopierar och sätter ihop delar från olika texter till en egen helhet. Eleverna får ihop godkända rapporter men deras förståelse för de undersökta fenomenen blir inte så stor. Antagligen utvecklar arbetsformen inte heller elevernas ämnesspråkliga kompetens då de inte använder språket på ett självständigt sätt utan mer eller mindre kopierar ord utan att själva reflektera över vad det faktiskt står och vad det betyder. Att detta arbetssätt ofta inte fungerar som det är tänkt kan till exempel bero på att arbetssättet kan innebära att eleverna ska ställa egna frågor som de sedan besvarar i rapporten. I många fall klarar eleverna inte att formulera frågor på en rimlig nivå, eftersom de har för dåliga förkunskaper i det valda ämnet och de låter därför källtexten bestämma vilken fråga som är möjlig att besvara. Det är dessutom ofta ganska otillgängliga och specialiserade texter eleverna ska läsa för att söka svar på dessa frågor och det är inte säkert att eleven läser tillräckligt bra för att förstå dessa texter.

Ytterligare ett problem kan vara att eleverna inte alltid är medvetna om att de kopierar andras texter, vilket kan förklaras av skolans tradition av att inrikta sig på formell övning snarare än kommunikation. Denna typ av reproducerande skrivande kan alltså innebära problem för eleverna men den kan också ses som ett skrivande under utveckling. Genom att kopiera andras texter kan eleven erövra vissa delar av författarens verktyg, som till exempel genre, meningskonstruktioner, ordval, begrepp och stavning. Om detta ska ha någon effekt på elevens ämnesspråkliga utveckling behöver eleven en närvarande och aktiv lärare som fungerar som handledare i tillägnandet av dessa språkliga fenomen. När elevforskningen innebär att eleven blir lämnad åt sig själv blir det därför alltför många som inte utvecklar någon förståelse av de studerade fenomenen.

ATT TALA OCH SAMTALA I SKOLANS OLIKA VERKSAMHETER OCH ÄMNEN

De vanligaste formerna för samtal är troligtvis det lärarledda storgruppssamtalet och smågruppssamtalet utan lärare. Storgruppssamtalet kan ibland också innehålla tal som eleverna har förberett, enskilt eller i smågrupper. För att dessa samtalsformer ska bidra till barnens eller elevernas språkutveckling behöver deras talutrymme och inflytande över samtalet vara stort. För att undervisningen ska bidra till barnens och elevernas språkutveckling krävs till exempel att läraren ställer autentiska frågor utan i förväg definierade svar istället för testfrågor. Läraren kan också bygga vidare på barnets eller elevens utsaga och på så sätt ta det på allvar och låta det bli ett verkligt bidrag till den fortsatta dialogen, i stället för att ensidigt värdera det barnet eller eleven sagt och sedan gå vidare med undervisningen.

Undervisning kan ta sig många olika uttryck. Ibland är undervisningen av presenterande karaktär där läraren förmedlar kunskap och talet blir en monolog. I andra sammanhang är undervisningen mer socialt interaktiv där samtalet har en stor plats och där tal och samtal utformas som dialog. Om barnen och eleverna ska kunna utveckla sitt språk så att de tillägnar sig och blir trygga i det ämnesspecifika språket krävs att undervisningen så långt det är möjligt använder en levande dialog med inriktning på förståelse, där barnets eller elevens tolkningar och personliga erfarenheter är resurser.

Redovisningar i tal eller på teckenspråk är vanliga inslag i undervisningen i många av skolans ämnen. Trots det verkar det inte så vanligt att elever får undervisning i hur man genomför sådana redovisningar. Det är synd eftersom de muntliga redovisningarna är viktiga tillfällen till lärande. De kan till exempel ge eleverna tillfälle att reflektera över och precisera vilken kunskap de har och möjligheter att i förväg tänka igenom och strukturera sin presentation. Sådana presentationer kan också bestå av flera olika inslag och röster som tillsammans bygger upp information och utgör en egen genre där det på ett unikt sätt är möjligt att kombinera det skriftliga och det muntliga. Förberett tal kan också vara ett sätt att skapa talutrymme för fler elever i klassrummet eftersom även de elever som aldrig tar ordet i diskussioner och samtal får möjlighet att göra sig hörda. Att kunna genomföra olika typer av förberedda muntliga presentationer får antagligen stor betydelse för många elever även i livet utanför skolan, i vidare studier såväl som i ett kommande arbetsliv.

En annan samtalsform som är vanlig i de flesta verksamheter och skolämnena är smågruppssamtalet där barnen eller eleverna samtalar utan lärare. Sådana samtal kan ha ett kommunikativt syfte men ofta används samtalsformen också som ett sätt att ge barnen och eleverna möjligheter att tänka tillsammans. I ett sådant utforskande samtal tänker språkbrukarna högt, ställer hypoteser, tvekar och ändrar vid behov samtalets inriktning. Allt detta gör att ett fungerande utforskande samtal kan utveckla språket. Förutsättningarna för detta är att de instruktioner barnen eller eleverna får inför samtalet är relativt öppna, eftersom öppnare instruktioner oftare leder till en mer komplex och utvecklad interaktion.

Om barnen eller eleverna är någorlunda vana vid arbete i smågrupper kan man sätta ihop grupper så att de samarbetar med andra kamrater än dem de umgås med privat. En sådan sammansättning med barn eller elever av skilda åsikter och erfarenheter

kan utmana dem att göra sina tankar mer tydligt uttalade än när de samarbetar med vänner. Om instruktionerna är för bundna och barnen eller eleverna är osäkra på syftet med samtalet kan smågruppssamtal i stället leda till att barnen eller eleverna till exempel ägnar mer tid åt organisationen av själva samtalet än det tänkta innehållet. Det är inte självklart att barnen eller eleverna automatiskt använder ett lämpligt och ämnesspecifikt språk i dessa smågruppssamtal eller att de i samtalen hämtar och integrerar information från olika källor. Läraren behöver därför också uppmärksamma innehållet i sådana samtal för att få veta vad undervisningen behöver behandla för att barnen eller eleverna ska komma vidare i sin utveckling och användning av olika språkliga redskap.

ATT FÖRA RESONEMANG I SKOLANS OLIKA VERKSAMHETER OCH ÄMNEN

I många av skolans verksamheter och ämnen förekommer olika former av resonemang. I de olika kurs- och ämnesplanernas kunskapskrav ingår också i många ämnen att man ska bedöma elevens förmåga att föra resonemang. I en vid mening kan ett resonemang definieras som en utredande och kunskapsrelaterande språkanvändning. Resonemang av olika slag ingår ofta naturligt i samtal som förs i alla olika verksamheter. Resonemanget kan förekomma i såväl dialoger som monologer, i storgruppssamtal, förberett tal eller smågruppssamtal. Vi resonerar när vi använder språket för att tänka och ta till oss kunskap, när vi förklarar begrepp, ställer hypoteser, gör jämförelser, beskriver samband et cetera. Vissa delar av resonerande kan också vara mer ämnesspecifika. Ibland resonerar vi när vi värderar världen omkring oss, tar fram för- och nackdelar med diverse fenomen och relaterar dem till oss själva. Ibland, i till exempel undervisningen i ämnet matematik, handlar resonemangen mer om slutledningsförmåga, att resonera sig fram från premiss till en korrekt eller relevant slutsats. I sådana resonemang kan barnet eller eleven inte alltid föra sitt resonemang så språkligt utvecklat men det kan ändå vara korrekt eftersom det lett till en korrekt eller relevant slutsats. Det omvända kan också gälla, det vill säga att eleven kommunicerar sitt matematiska resonemang på ett språkligt utvecklat sätt utan att det för den sakens skull är korrekt eller relevant.

Storgruppssamtal med enkla frågor och svar eller snabba kommentarer och reaktioner utan fördjupning utvecklar inte barnens eller elevernas förmåga att föra resonemang i någon större utsträckning. Poängen med resonemang att det innehåller en utveckling och fördjupning av de samtalsämnen som avhandlas. Förmågan att delta i och utveckla resonemang är en förutsättning för studieframgång. Även om muntligt språk inte på ett enkelt sätt kan överföras i skrift är vana vid att delta i resonemang sannolikt en förutsättning för att kunna skriva en utredande och argumenterande text. Både resonemanget och det förberedda talet kan ses som viktiga beståndsdelar i den kommunikativa kompetens som varje elev bör ha utvecklat under sin skolgång.

Skolverket

www.skolverket.se

ISBN: 978-913832606-0